

ДРАМА САВРЕМЕНЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Синтагма *драма друштва* ушла је у свакодневни речник с неизбежним и непошtedно бурним друштвеним заплетима недогледних расплета. Зато вредност и смисао ове синтагме далеко надмашују место само у речнику, односно језику, говору и књижевности. Философија и уметност пронашле су у драми друштва само језички израз за особени израз (посебни, делимични) стварног својства или суштине друштва. Другим речима, ова синтагма означава један од могућих видова начина постојања, садржине и облика друштва, једну специфичну синтезу квалитета и форме друштва. Тиме се ова синтагма уздиже у посебну теорију и у посебан метод инспиративног и плодотворног истраживања и објашњења друштва. Сликовитост и отвореност ове синтагме нуди се богатству питања и критике и тиме отвара врата стваралачком немиру истраживача.

Ако се коресподентно схвате *драма* и *друштво*, па и у синтагми *драма друштва*, драма је природна и утолико неизмежна. Пошто је *драма* уистину својеврсно стварање и разарање (радња - грчки: *драма* - експозиција, перипетија, катастрофа), она је то и појмовно. Прешавши из друштвене збиље у књижевност и враћајући се у друштво, драма друштва је заиста људска драма, истинска драма човека. По узору на књижевност, драма друштва креће се у свим просторима и временима, у свим облицима и функцијама, између трагедије и комедије. Међу заступницима таквог схватања нека буду поменути овде неки од најпознатијих мислилаца. Шекспир је читав свет означио као *позорницу*¹. Балзак је написао *Људску комедију*². Хегел је сматрао, а то му је и Маркс уважавао и методолошки примењивао, да се сви догађаји од светско-историјског значаја јављају двапут - једном као трагедија, а други пут као фарса³.

Драма савремене цивилизације је део драме друштва, јер је савремена цивилизација део друштва уопште, односно људског друштва у целини. Она је, према томе, део људске драме и прецивизацијске епохе и епохе цивилизације, односно део универзалне драме људског друштва.

Савремена цивилизација схватала се и схвата се на небројено много начина. То произлази већ из многобројних схватања и њених елемената - *савремена* и *цивилизација* - узетих понаособ и синтезе њених елемената. Већ је свака ранија цивилизација била *себи* савремена, а ипак разноврсно појмовно одређивана. За потребе овог написана биће савремена цивилизација омеђена двадесетим веком наше ере у планетарним размерама. Иако овакво условно одређивање пати од многих недостатака, оно је бар јасно и прегледно и отвара поље слободном истраживању. У овом условном оквиру биће истакнута политичка детерминанта, а многих елемената савремене цивилизације овај напис неће се ни дотаћи. Постављање ових методолошких оквира рада служи као увод и објашњење, а никако као оправдање или извинење за недостатке написа.

Политичка детерминанта савремен цивилизације истиче се и у скла-

ду и насупрот непрегледном богатству свих осталих детерминанти, мада то становиште може да изгледа и чудно и неприхватљиво противречно.

Главно политичко обележје савремене цивилизације дато је постојањем друштвених система капитализма и социјализма. У тим политичким оквирима одигравају се сва чуда од значаја за друштво - космичка, астрална, биолошка, расна, психолошка, културна, уметничка, научна, морална, религиозна, техничка и технолошка, својинска, класна, национална, правна, организациона и друга чуда. Она су била незамислива још и на измаку 19. века, али чак и у 20. веку непредвидљива на само две-три године пре него што ће се збити.

Политичка детерминанта, иако само једна од детерминанти савремене цивилизације, представља себе као одлучујућу, пресудну друштвену силу. Такву представу успева да наметне друштву нарочито у кризним периодима друштва или у кризним деловима (сферама) друштва. Са јачањем и умножавањем криза у друштву, политика се развија као све самосталнија сила над друштвом. Слично религији у феудализму, политика даје неизбрисив печат савременој цивилизацији. Једва да се може наћи неки елемент савременог друштва који није осветљен или затамњен политиком. Политика се претвара у судбину савремене цивилизације. Политика као судбина делује на начин на који се лек неодговарајућом употребом претвара у отров. Политика дејствује и као живот и као смрт, као средство за рађање и средство за умирање цивилизација и култура, као услов живота народа - рађање и геноцид. Политика је истина два лика Јануса - рата и мира. У политици крајности - живот и смрт - не само да се условљавају и прожимају, него су баш биће и дух политике, право својство политике. С друге стране, политика је наведена као ознака карактера, као еталон друштвености савремене цивилизације. По тим својствима политика је, колико реално толико и иреално, средиште драме савременог друштва и најдраматичнија сфера савремене цивилизације.

Савремена цивилизација означена је по својој политичкој природи (карактеру) друштвеним системима капитализма и социјализма. Отуда се и драма савремене цивилизације може посматрати као драма капитализма и социјализма, или као драме ових друштвених система.

У освит 20. века, а на темељу капитализма 19. века, развијају се два велика друштвена система - више и чешће дивергентна него конвергентна - капитализам 20-ог века и социјализам 20-ог века. У политичкој сфери драма капитализма обухвата невиђени полет и развој али и суновратан пад демократије, права и слобода човека и друштва. Материјални и духовни развој текли су кроз епохе силних просперитета и страховитих криза, кроз колонизације, кроз узлете демократије и настанак и повампирење фашизма и нацизма, кроз ослободилачке и империјалистичке ратове и примирја, кроз настанак и нестанак многих држава, кроз рађање и геноцид нација. И док се капитализам 20. века развијао као законито чедо претходника из 19. века, социјализам 20. века (за разлику од теоријског социјализма 19. века) стицао је статус пасторчета, иако по рођењу ништа мање законито чедо од старијег брата. Из таквих околности млади социјализам почиње развој с казнама старијег капитализма - интервенционизам и контрареволуција у Совјетском савезу - и наставља с насилним проширењима (извозом револуција по војном плану). Најчешће у сукобу са економски моћнијим и политички стабилнијим капитализмом, социјализам се не развија на својој сопственој

основи. Отуда његови успони и падови бивају драматичнији - од настанка до пропасти социјализма.

По томе што савремена цивилизација није могла постојати друкчије, него баш тако како је историјски постојала као капитализам и социјализам, два историјски условљена и супротстављена друштвена система, драма савремене цивилизације је више заједничка него посебна драма капитализма и социјализма. Драма капитализма, као посебна драма савремене цивилизације, има своју тајну и своје решење у социјализму. У овој реалној историјској повезаности има драма социјализма тајну свог заплета и разрешења заплета у капитализму. Ове метафоре не можемо, међутим, извести до краја - јер капитализам и социјализам нису завршили своје емпиријско историјско кретање, дакле, нису још одиграли своје историјске улоге (до краја).

Незнање краја (односно целине) јесте битан елеменат драме не само у књижевности, него и у науци. Већ је постојање социјализма изгледало као довољан доказ нестанка капитализма. Постављало се питање само кад ће нестати, а не да ли ће нестати капитализам. Сад се све више тако поставља питање за социјализам. Неочекиваним обртом, за оне који не знају, поставља се питање краја социјализма и развртка капитализма. На историјској сцени је, заправо, драма социјализма.

Ова драма социјализма, која је увек и део драме укупног људског друштва, је и материјална и духовна. У појединим земљама драма социјализма је већ у завршној фази - да се послужимо нашом метафором - у фази катастрофе.

Подела на материјалну и духовну драму је условна, наравно. Материјална драма је, на жалост, очигледна и несумњива већ у свим земљама које су себе прогласиле социјалистичким. Поразно тешке друштвене кризе социјалистичких земаља показују: пад друштвеног стандарда, суновратан пад производње, стравична незапосленост, огромни друштвени односно државни дугови капиталистичким земљама и њиховим међународним финансијским институцијама, претећа или стварна глад и немаштина великог дела становништва. Упоредо с овим невољама иду социјални, политички, национални и државни или парламентарни сукоби, који се претварају и у праве грађанске ратове. У политичко-правној сфери губитак демократије и губитак основних људских права и слобода све су чешћи и све масовнији - сразмерно завођењу партијског и полицијског терора, који увек воде деспотској власти појединца, ослоњеној на војску, полицију и партију, а праћеној тајном, општом и личном несигурношћу и страхом. Власт шефа партије постаје неограничена, чак и наследна, без могућности демократског избора, уз обавезно јавно и званично хваљење, уз позив на најразвијенију демократију и друштво уопште, и то захваљујући тзв. генијалном учитељу или вођи, највећем сину, живој легенди, човеку који је за живота ушао у историју итд.

Духовна драма одиграва се после сјајних узлета, после револуционарног заноса људи, човека и скоро читавог друштва, после неограничене вере у новог, бољег човека и у ново, боље друштво, после замене стварног духовног развртка идеолошком пропагандом, после замене стварног животног напретка илузијама. Духовна драма је разумљива, јер је тешко растати се од сопствених илузија, уверења и идеала, јер су људи сентиментални према прошлости чак и кад увиде заблуде. И кад се освесте - још се надају: нада умире задња. Драма у идејама је делимично последица, а дели-

мично и узрок материјалне драме. Јер, у крајњој линији, мисао, односно свест, јесте материјали производ и јесте људски услов материјалне производње и жељене односно намераване делатности. Да ли ће исход бити такав какав је намераван или не, то је друго питање.

Ако стварна драма социјализма још није достигла задовољавајућу теоријску обраду, бар је поставила велики историјски упит о социјализму и до даљег ставила у сумњу целокупну теорију и праксу социјализма.

Сад је све под сумњом и све је сумњиво. Социјализам је сумњив у целини и у свим посебним сферама - економија, класе, друштвени рад, слобода, политика, идеологија, философија, наука, уопште узев теоријски системи, држава, право, својина, култура, уметност, морал обичаји, религија, нације, расе - све је у питању. И све је у питању у свим просторним и временским димензијама. Овде се укључује и генеза социјализма, па се сад поставља питање: А шта је капитализам? Капитализам је имао брже, бурније и свестраније промене од било којег познатог ранијег друштва. Материјалне промене биле су неизоставно и промене друштвених односа. А са распадом старих или постојећих друштвених односа, иде и одговарајући распад идеја. Као источник социјализма, капитализам није ништа мање сумњив и ништа мање у питању од социјализма.

Али, ако је капитализам исходиште социјализма, онда је неопходно рећи да је и капитализам мешавина, не само у свом историјском развоју од феудализма до социјализма, историјски разноврсних и слојених друштвених система. Он има веома много историјски различитих елемената, као и социјализам, који иде од феудализма, рекло би се чак и од племенских заједница, преко капитализма до, можда неког, бар теоријски развијеног комунизма. Социјализам, уз огромне разлике у различитим земљама, једва се назива исто социјализмом. Тако видимо социјализам у Бангладешу, који је до пре неку годину имао национални доходак годишње по становнику 150 пута мање од Швајцарске, или у Монголији, или у Албанији, наспрот социјализму у источној Немачкој или Чешкој.

Говорећи о драми социјализма, не могу да се избегну апстракције; употребљене су зато да би се избегла понављања. Али кад се говори о томе, који су сви елементи у драми, или шта је све драматично, онда у економској сфери морају да се помену не само развој производних снага друштва и одговарајући односи производње, него и неки параметри. Родоначелник окривљених за недостатке социјализма, Маркс, писао је о неопходности универзалног развоја производних снага да би се засновало човечко друштво или друштвено човечанство (*Економско-философски рукописи*)⁴. Истичући да "Никада нека друштвена формација не пропада пре но што буду развијене све производне снаге за које је она довољно пространа, и никад нови виши односи производње не наступају пре но што се материјални услови њихове егзистенције нису већ родили у крилу самог старог друштва", додао је да производне снаге које се развијају у крилу буржоаског друштва стварају материјалне услове за решење антагонизма који потиче из друштвених животних услова индивидуа (*Прилог критици политичке економије*)⁵. Југославија је, рецимо, по статистици која је таква каква је, у развоју индустрије и пољопривреде пре другог светског рата заостајала 10-15 пута за развијеним земљама⁶ а узима се да је тако и данас.

Класни састав друштва, или друштвени слојеви, такође су под сумњом. И то је све измењено од Марксова времена. Нису друштвене класе не

само онакве, каквим их је Маркс својевремено показивао, него се толико брзо мењају, да је потребно данас, уз редефиницију и капитализма и социјализма, редефинисати заправо све њихове елементе. Слика би била тек тада нешто потпунија. Ако се говори о социјализму као владавини радничке класе, онда не може никако да се сметне с ума да је све негде до 1950. године у Југославији било милион радника на 16,3 милиона становника. Сељаци су са 12 милиона људи чинили 3/4 становништва.

Ако се говори да је *рад*, ипак, основа људског стварања историје (од Сократа на овамо преко Хегела и Маркса, до свих савремених економиста), онда се не може изоставити податак да је у Југославији сваки трећи радно способан становник незапослен. Масовна незапосленост све више смењује ранију масовну запосленост по сваку цену (укључујући и принуду) и само убрзава рестаурацију капитализма и чини је све неминовнијом. Ова појава не ограничава се на Југославију, него се шири на све социјалистичке земље. О каквој слободи може да се говори, ако човек не може да се докаже у својој основној природно-друштвеној делатности - у *раду*? Принудан не-рад одузима човеку његово природно и друштвено својство и достојанство. Сфера рада и сфера својине одређују економску основу свих људских слобода у капитализму и у социјализму. Ограничавање економске слободе условљава ограничавање свих видова слободе човека и друштва.

Својински односи бурно су се мењали и у капитализму и у социјализму. Није приватна својина у капитализму данас оно што је била на његовом почетку или што је била пре 30 година. Ако се не узме у разматрање читаво грађанско друштво, онда се остаје на празним апстракцијама. Није ни друштвена својина више то што је била. Прво је била доминантна државна својина с државним привредним планом. Потом друштвена својина с приватном, државном и јавном својином. И колективна својина је претрпела велике промене. Национализације и денационализације, аграрне реформе и друге крупне промене својинских односа приближиле су капитализам и социјализам, мењајући их тако рећи изнутра. Укратко: скоро све је измењено.

Није више исто ни у погледу *државе и права*. И држава се кретала од *laisser fair, laisser passer* надаље, до тврде државе, суровог етатизма, разних врста диктатура и идолопоклонства, култа личности, тиранија, наследних деспотија и сл.

Политика се значајно мењала с променама државе и права. Најзначајније промене су у сфери права гласа, избора, политичког образовања и људских права и слобода. Увођење општег и једнаког права гласа из основа је променило изборне системе. Први пут у историји, социјализам уводи опште право гласа без цензуса, без мајоризације, без дискриминације жена, смањује границу изборног доба на 18 година, а за запослене и на 15 година. Капитализам је, додуше успорено и ограничено, морао да се приближи овим политичким решењима социјализма.

Поред политике, капитализам је и у другим сферама друштвеног живота био под снажним утицајем социјализма. Може се рећи да се капитализам данас нашао, не само као историјски производ са инкорпорацијом феудализма и остатака других друштвених односа, него такође и производ социјализма. Ту односи уопште нису црно-бели. Прожимање је толико велико да би била неопходна потпунија истраживања. Без њих се може говорити више условно. А условно се већ може говорити о прожимању

капиталистичког социјализма и социјалистичког капитализма.

С друге стране, мора се истаћи, да се капитализам, као основа социјализма, како год иначе кореспондентно схватили социјализам и капитализам, није развио у светским размерама у довољној мери да би породило успешан социјализам. Он није постао тоталитет у смислу историјског настајања тоталитетом, када један систем тежи себи да подреди све елементе друштва или да створи органе који му недостају. Пошто није могао да створи реалну основу у социјализму, онда је, разуме се, морало да се догоди то што се догађало са авантуром социјализма. Социјализам уведен само идеолошки, политички, партијски и војно - није могао опстати. Или се морао развити, или се морао деформисати и коначно пропасти.

Тачније говорећи, не може се рећи шта је ту коначно, а према томе ни шта је коначна пропаст. Наиме, нису се развили сви елементи капитализма, а још мање су се развили сви елементи социјализма. Начело да не може да се сасвим објасни појава која се није до краја развила - важи и за капитализам, а још више за социјализам.

Будући да се социјализам није могао успешно развијати на само овим елементима, нормално је било да се он морао претварати у деспотски, сирови, сурови, афициран приватном својином (коју још није позитивно укинуо) комунизам, груби комунизам као појавни облик приватне својине која хоће да се успостави као остварена заједница, комунизам политичке природе, државни комунизам. То није било предвиђање само Спенсера (*Систем синтетичке филозофије*) и Маркса (*Економско-филозофски рукописи*)⁸, него је предвиђање и каснијих теоретичара о "гушењу" социјализма. Уосталом, сваки систем се остваривао и кроз деформације. Са становишта теорије система (а на исто би се свела и теорија хаоса), могло би се говорити о ентропијама система и у социјализму и у капитализму. Мора се утврдити, ипак, да је социјализам не само дужник капитализма, него да је штошта учинио и у себи и у капитализму. Социјализам је на својеврстан начин помагао и развитку капитализма. За капитализам би то био спољни чинилац, али у људској историји то су ипак унутрашњи чиниоци.

Пошто се ни капитализам није до краја развио, не може се говорити шта је све социјализам допринео капитализму. Али можемо рећи да, рецимо, опште изборно право, једнакост у надницама итд. јесу елементи које у капитализам уноси социјализам. Могло би се и поставити питање да ли је то природни ток развика капитализма. Али то не мења суштину питања, јер и социјализам се до сада показао као природни развика и резултат капитализма, такав какав је био. У Европи су мушкарци добили опште право гласа у XX веку. Дискриминација жена укинута је у САД после првог светског рата, а дискриминација црнаца после 1970. У Енглеској, двоструко право гласа укинута је 1945. а старосна граница је 1970. померена на 18 година. У Француској, Белгији и Италији жене стичу право гласа после другог светског рата, а у Швајцарској 1971. И данас у развијеним земљама запада наднице за жене ниже су 10-50% од надница за мушкарце, а наднице радника других раса или других нација осетно су ниже од надница белаца или домаћих радника.

Приказивање међусобног утицаја капитализма и социјализма, у целини и по појединим елементима, потврђује став да се драма савремене цивилизације састоји из својеврсно повезаних драма капитализма и социјализма. Крај ових драма још је несагледив. А док ова глобална цивили-

лизацијска драма траје, не да се увек разлучити која је која драма. Има у драми капитализма делова за које би се рекло да су из драме социјализма. А у драми социјализма неки делови више личе и припадају драми капитализма. Ако се још запази и то - да сваки елеменат, било капитализма било социјализма, има и своју сопствену драму - онда је тешко отети се утиску о универзалности драме и драматичној универзалности друштва.

Др Драган Станимирович,
экстраординарный профессор

ДРАМА СОВРЕМЕННОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ

Резюме

Словосочетание драма общества один из способов существования общества. Языковое выражение нашли философия и искусство /литература/ как обозначение настоящих, неизбежных и необозримых бурных общественных путаниц необозримых развязок.

Драма савременной цивилизации часть совокупной истории людей. Эта драма происходит во всех просторах и временах во всех формах и функциях общества - между комедией и трагедией. В 20 веке современная цивилизация особенно подчеркивает политическую функцию общества как решающую силу. Главное политическое значение современной цивилизации данно существованием капитализма и социализма. Углубление и умножение общественных кризисов, особенно из-за конвргенции и дивергенции капитализма и социализма, воздвигает политику как более самостоятельную силу над обществом и дает политическую печатьку всем сферам общества потом и всеобщей драме современной цивилизации. Результат драмы современной цивилизации неизвестен поскольку неизвестны дальнейшие движения капитализма и социализма. Но как понимание капитализма и социализма продолжается, развязка драмы проявляется как победа одной и конец другой системы.